

СЕКЦІЯ 2 ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.314

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА СОЦІАЛЬНО-СТРАХОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Гагун А.А.,
аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін,
господарського та трудового права
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

У статті аналізуються поняття, сутність, структура та зміст соціально-страхових правовідносин, досліджуються особливості їх правового регулювання, визначається суб'єктний склад соціально-страхових правовідносин, з'ясовуються права й обов'язки цих суб'єктів.

Ключові слова: соціальна послуга, система надання соціальних послуг, соціально-страхові відносини, державне соціальне страхування.

В статье анализируются понятие, сущность, структура и содержание социально-страховых правоотношений, исследуются особенности их правового регулирования, определяется субъектный состав социально-страховых правоотношений, выясняются права и обязанности таких субъектов.

Ключевые слова: социальная услуга, система предоставления социальных услуг, социально-страховые отношения, государственное социальное страхование.

Hahun A.A. THEORETICAL AND LEGAL CHARACTERISTICS OF SOCIAL-INSURANCE RELATIONS IN UKRAINE

Author of this article analyzes the concept, essence, structure of social-insurance legal relations, features of legal regulation of such relations, determines subject structure and clarifies the rights and obligations of such subjects.

Key words: social service, system of social services, social-insurance relations, state social insurance.

Постановка проблеми. Загальнообов'язкове соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві є однією з найбільш важливих гарантій соціального захисту осіб, які опинилися в скрутних життєвих обставинах та з тих чи інших причин позбавлені можливості працювати. Обов'язком України як соціальної та правової держави є забезпечення реалізації конституційного права особи на соціальне забезпечення шляхом встановлення належного механізму реалізації кожною особою цього права. Становлення правової системи нашої країни на ґрунті демократичних, правових принципів, зміна концептуальних підходів до побудови механізму правового регулювання соціально-страхових правовідносин зумовлюють необхідність проведення наукових досліджень, які б розкривали зміст та сутність окремих сфер суспільних відносин, а також сприяли опрацюванню практичних рекомендацій з удосконалення досліджуваного інституту. З огляду на це, актуальність наукового дослідження поняття, сутності, структури й особливостей соціально-страхових відносин не викликає сумнівів.

Питаннями соціального забезпечення цікавилися такі вчені, як: В. Андреев, М. Бойко, М. Болотіна, С. Синчук, Л. Сіньова, Б. Сташків, К. Дубич, Т. Бавол, О. Тищенко, О. Кучма, Н. Кривоконь, О. Мороз, Ю. Горемкіна й інші,

однак особливості змісту та структури соціально-страхових правовідносин не були предметом детального дослідження науковців.

Мета статті – проаналізувати поняття, сутність, структуру та зміст соціально-страхових правовідносин, дослідити особливості їх правового регулювання, визначити суб'єктний склад соціально-страхових правовідносин, з'ясувати права й обов'язки таких суб'єктів.

Виклад основного матеріалу дослідження. З теорії права відомо, що правові відносини – це суспільні відносини, врегульовані нормами права, учасники яких мають суб'єктивні юридичні права й обов'язки.

Правовідносини мають складну структуру і складаються з таких елементів, як суб'єкт, об'єкт та зміст. Суб'єктами прийнято вважати правоздатних і дієздатних осіб, які є носіями юридичних прав та обов'язків. У правовідносинах таких суб'єктів має бути хоча б двоє. Об'єктом правовідносин є матеріальні або нематеріальні блага щодо яких суб'єкти вступають у правові відносини. Зміст правовідносин становлять суб'єктивні права й юридичні обов'язки їх учасників.

І. Гуменюк визначає правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування як урегульовані нормами права суспільні відносини, що виникають між страховиком, застрахованим і страхувальником

стосовно формування страхових коштів та їх витрачання під час реалізації застрахованими особами (або членами їхньої сім'ї) права на соціальне забезпечення і профілактику страхових ризиків [9, с. 15].

У галузевій літературі соціально-страхові відносини традиційно розглядалися як самостійний різновид комплексних правовідносин, які характеризуються правовими зв'язками між їх суб'єктами через кореспондуючі права й обов'язки. Вони виникають під час реалізації особою права на соціальне забезпечення коштом соціальних страхових внесків працівників, роботодавців, держави, бюджетних коштів, і, як зазначено в літературі, становлять єдність трьох взаємопов'язаних, але самостійних правовідносин [4, с. 266]. В. Андреев зазначає, що це, зокрема, відносини між: 1) органом соціального страхування та підприємством (установою) щодо формування Фонду соціального страхування; 2) органом соціального страхування та працівником щодо надання різних видів пенсій, допомоги, тощо; 3) органом соціального страхування й іншими організаціями, пов'язаними з виконанням функцій матеріального забезпечення працівників коштом соціального страхування [3, с. 24].

На думку Е. Тучкової, у сфері соціального страхування виникають урегульовані фінансовим правом відносини між страхувальником і страховиком щодо сплати внесків у фонди обов'язкового соціального страхування; відносини між роботодавцем і працівником щодо реалізації останнім права на обов'язкове соціальне страхування; відносини у зв'язку з матеріальним забезпеченням застрахованих порядком обов'язкового соціального страхування [5, с. 26].

Можна визначити, що метою соціально-страхових відносин є надання еквівалентної внескам допомоги особам, які потребують соціального захисту, для здійснення матеріального забезпечення осіб та їхніх сімей, які відповідають вимогам законодавства.

Підставою для появи соціально-страхових відносин є настання певних юридичних фактів, передбачених імперативними приписами про обов'язкову реєстрацію страхувальників та обов'язкову сплату ними страхових внесків [4, с. 271].

Отже, визначити соціально-страхові відносини можна як відносини, урегульовані нормами права, що виникають, змінюються та припиняються через надання особі соціального забезпечення коштом сплачених соціальних страхових внесків.

Відповідно до Закону України «Про страхування», сторонами зобов'язання є страховик та страхувальник. У зв'язку з тим, що страхове зобов'язання є взаємним, можна сказати, що страховик – кредитор, а страхувальник – боржник, але тільки до настання певної події, яка була передбачена договором страхування. Тобто страховик, будучи кредитором, має право вимагати від страхувальника сплати страхових платежів, а страхувальник, у свою чергу, будучи боржником, зобов'язаний сплачувати ці платежі. Однак за настання передбаченої договором події страхувальник стає

кредитором і має право вимагати від свого боржника (страховика) виплати страхового відшкодування [8].

Особливістю соціально-страхових правовідносин є те, що вони характеризуються складним суб'єктним складом. У науці виділяють таких суб'єктів: первинний суб'єкт – застрахована особа; основні суб'єкти – страхувальник, страховик і держава; похідні суб'єкти – члени сім'ї застрахованої особи, уповноважені державні органи, Громадська рада Фонду соціального страхування України, комісії (уповноважений) із соціального страхування підприємства, установи, організації й інші; допоміжні (сервісні) суб'єкти – медичні заклади, лікарі, що лікують, санаторно-курортні заклади й інші [7, с. 6].

С. Жадан зазначає, що за законодавчим визначенням суб'єктів загальнообов'язкового соціального страхування в переліку відсутня згадка про наглядові ради, що здійснюють нагляд за діяльністю цільових страхових фондів, органи державного нагляду у сфері соціального страхування. У розумінні законодавця не є суб'єктами соціального страхування і сторони соціального партнерства, які беруть участь у формуванні правлінь цільових страхових фондів і наглядових рад [6, с. 23].

Відповідно до Закону України «Про соціальні послуги», комплекс заходів із надання допомоги особам, окремим соціальним групам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати, з метою вирішення їхніх життєвих проблем, надається підприємствами, установами, організаціями та закладами незалежно від форми власності та господарювання, фізичними особами-підприємцями, які відповідають критеріям діяльності суб'єктів, що надають соціальні послуги, а також фізичними особами, які надають соціальні послуги, відповідно до визначених нормативно-правовим актом центрального органу виконавчої влади у сфері соціальної політики змісту й обсягу, норм і нормативів, умов та порядку надання соціальних послуг [1].

Відповідно до чинного законодавства, на страховика – Фонд соціального страхування – та страхувальника (здебільшого роботодавець) покладається значно більша кількість обов'язків, тому можемо сказати, що у відносинах соціального страхування зобов'язаними особами є страховик та страхувальник. У цьому і полягає імперативний характер відносин соціального страхування: застрахована особа може вимагати ефектively реалізації нею права на отримання соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, а обов'язком держави є гарантування конституційного права особи на соціальне забезпечення. Особливість правового статусу застрахованих осіб полягає в тому, що реалізація права на отримання соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням пов'язана з конкретним обов'язком – сплатою страхових внесків. С. Синчук називає такий обов'язок індивідуальною соціальною відповідальністю застрахованої особи [2, с. 52].

На нашу думку, центральним суб'єктом відносин соціального страхування від нещасного випадку на виробництві варто вважати застраховану особу, адже саме задоволення її інтересу є об'єктом загальнообов'язкового державного соціального страхування, а весь процес реалізації нею свого права на соціальні послуги за загальнообов'язковим страхуванням впливає на мету існування та завдання соціальних страхових відносин.

Тому вважаємо, що доцільно виділяти таких основних суб'єктів соціально-страхових відносин, як: страхувальник, страховик та застрахована особа. Усі інші суб'єкти, яких виділяють у науці, є похідними.

Д. Божко обґрунтовує думку, що об'єктами правовідносин із загальнообов'язкового соціального страхування є: а) матеріальне забезпечення – періодична або одноразова грошова виплата, що здійснюється у формі допомоги коштом Фонду соціального страхування України з метою повної або часткової компенсації втрати застрахованою особою заробітної плати (доходу) у разі настання в неї одного з передбачених законодавством страхових випадків; б) соціальна послуга – комплекс заходів із відновлення здоров'я застрахованої особи після перенесених нею захворювань і травм, що здійснюються в реабілітаційних відділеннях санаторно-курортних закладів коштом Фонду соціального страхування України [7, с. 6]. На нашу думку, Д. Божко дуже вузько розуміє соціальні послуги як об'єкт соціально-страхових правовідносин, оскільки такі послуги, відповідно до чинного законодавства, надаються не лише щодо реабілітації особи.

Окрім того, у науці також трапляються думки, що об'єктом соціально-страхових правовідносин є страховий випадок. Не можна погодитися з такою позицією, оскільки страховий випадок є підставою для виникнення соціально-страхових забезпечувальних правовідносин. А об'єктом таких відносин є матеріальне забезпечення та соціальні послуги, на які мають право претендувати застраховані особи в разі настання страхового випадку.

Зміст правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування складається із права застрахованої особи на матеріальне забезпечення й отримання соціальних послуг та кореспондуючого цьому праву обов'язку страховика забезпечити їх фінансування та виплату з коштів, основним джерелом яких є страхові внески страхувальника і застрахованої особи.

Складна структура відносин загальнообов'язкового соціального страхування впливає на визначення кореспондуючих прав та обов'язків страховика, страхувальника та застрахованої особи. Так, зміст відносин буде відрізнятися залежно від правових зв'язків між трьома видами суб'єктів: між застрахованою особою і страхувальником, зміст яких становлять право застрахованої особи вимагати перерахування страхових внесків та обов'язок страхувальника це здійснити; між страхувальником і страховиком щодо реєстрації платника страхових внесків і їх сплати; між застрахованою особою і страхо-

виком, за якими застрахована особа в праві вимагати надання страхового забезпечення за настання страхового випадку, а страховик повинен його надати.

Дослідити соціально-страхові відносини можна і щодо їхнього місця в системі інших правовідносин. Теоретики права розрізняють такі види правовідносин:

1) за галуззю права (конституційні, адміністративні, трудові, сімейні тощо);

2) залежно від функцій права (регулятивні й охоронні);

3) за кількісним складом суб'єктів (прості – виникають між двома суб'єктами; складні – між трьома і більше суб'єктами);

4) за характером обов'язків (активні та пасивні правовідносини). В активних обов'язок суб'єкта полягає в необхідності здійснити певні дії, а в пасивних – у тому, щоби не здійснювати дій.

Безумовно, соціально-страхові відносини є комплексними і складними за суб'єктним складом. Можна визначити, що такі відносини є активними, з огляду на те, що потребують здійснення певних дій, зокрема сплати страхових внесків страхувальником, надання відповідного соціального забезпечення страховиком у разі настання страхового випадку тощо. Залежно від функції права такі правовідносини є регулятивними, оскільки виникають на основі регулятивних норм, породжуються життєвими обставинами, які не суперечать вимогам правових норм, установлюють суб'єктивні юридичні права й обов'язки.

Що стосується галузевої приналежності соціально-страхових правовідносин, то дане питання є дискусійним у науці. Так, В. Роїк вважає, що соціально-страхові правовідносини є трудовими, оскільки виникають між суб'єктами трудових відносин щодо отримання матеріальних та нематеріальних благ у разі настання для застрахованих працівників і членів їхніх сімей соціальних ризиків втрати працездатності чи місця роботи. М. Захарова стверджує, що правовідносини соціального страхування безпосередньо пов'язані із трудовими, породжені ними, є їхнім наслідком, однак не зумовлені нормами трудового права. В. Андреев і М. Полупанов свого часу наполягали на тому, що правовідносини соціального страхування є різновидом правовідносин соціального забезпечення [4, с. 269–270]. На нашу думку, саме в аспекті галузевої приналежності найбільше простежується комплексність даних правовідносин. Так, окрім зазначеного, можна говорити, що такі правовідносини регулюються нормами фінансового, податкового права (в аспекті сплати платежів), нормами господарського права, яке визначає загальні положення щодо страхування. Можна погодитися з тим, що певною мірою соціально-страхові відносини тісно пов'язані із трудовими, але трудовими дані правовідносини не є. Не є такі правовідносини і фінансовими чи господарськими, оскільки метою цих правовідносин, як уже зазначалося, є надання еквівалентної внескам допомоги особам, які потребують соціального захисту, для здійснення матеріального забезпечення осіб та їхніх сімей, які

відповідають вимогам законодавства. Тому, на наше переконання, дані правовідносини є невід'ємним елементом систем соціального захисту, отже, є правовідносинами соціального забезпечення.

Висновки. Отже, соціально-страхові правовідносини посідають важливе місце в структурі суспільних правовідносин, оскільки мають властиве лише їм соціальне призначення – матеріальне забезпечення та надання соціальних послуг особам у разі настання нещасного випадку на виробництві.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про соціальні послуги: Закон України від 19 червня 2003 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/966-15>.
2. Синчук С. Щодо проблеми децентралізованого правового регулювання відносин соціального забезпечення в Україні. *Університетські наукові записки*. 2016. № 3. С. 52–61.

3. Андреев В. Правоотношения по государственному социальному страхованию в СССР. Москва, 1962. 232 с.

4. Синчук С. Соціально-страхові правовідносини як різновид правовідносин соціального забезпечення. *Вісник Львівського університету*. Серія «Юридична». 2014. Вип. 59. С. 266–276.

5. Тучкова Э. Обеспечения права работников на обязательное социальное страхование. *Аналитический вестник*. 2004. № 5. С. 13–27.

6. Жадан С. Організаційно-правові засади управління державним соціальним страхуванням : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2008. 182 с.

7. Божко Д. Правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2017. 24 с.

8. Адамов А. Суб'єкти страхових правовідносин. URL: <http://www.apdp.in.ua/v42/28.pdf>.

9. Гуменюк І. Правові основи становлення соціального страхування в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2001. 19 с.